

Journal of Education Studies

Volume 12
Issue 3 January-March 1984

Article 4

April 2023

รัฐศาสตร์ต่างประเทศในรัฐศาสตร์ไทย

พรรคัดดี พ่องแพ้ว

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

พ่องแพ้ว, พรรคัดดี (2023) "รัฐศาสตร์ต่างประเทศในรัฐศาสตร์ไทย," *Journal of Education Studies*: Vol. 12: Iss. 3, Article 4.

DOI: 10.58837/CHULA.EDUCU.12.3.3

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal/vol12/iss3/4>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Education Studies by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

รัฐศาสตร์ต่างประเทศในรัฐศาสตร์ไทย

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว

หากมีคนไปตั้งคำถามกันเมื่อสักร้อยปีที่ผ่านมาว่า “รัฐศาสตร์คืออะไร” ผู้รู้ ศัพท์คงจะพอบอกตามความหมายตามศัพท์ได้ว่าเป็นวิชาการที่เกี่ยวกับรัฐ แต่หากถามต่อไปในรายละเอียด ว่าวิทยาการที่ว่ามันคืออะไร บัณฑิตสมัยนั้นคงจะให้คำตอบแตกต่างไปจากความหมายของรัฐศาสตร์ในปัจจุบันเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้อยู่ภายใต้การปกครองในสมัยก่อนกับสมัยปัจจุบัน ซึ่งเป็นแกนสำคัญของการศึกษารัฐศาสตร์นั้นแตกต่างกันมากมายนัก

แนวความคิดของรัฐศาสตร์ไทยกับ รัฐศาสตร์ต่างประเทศ

ความหมายของรัฐศาสตร์ในสมัยโบราณกับสมัยปัจจุบันแตกต่างกันอย่างสำคัญที่แนวความคิดแห่งอำนาจ (power) ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน ในสมัยโบราณนั้นเราปกครองในระบอบราชาธิปไตย ซึ่งมีทั้งราชาธิปไตยแบบพ่อขุน ดังเช่นการปกครองในสมัยสุโขทัย และราชาธิปไตยแบบ เทวราชา ดังเช่นการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

ตอนต้น ผู้ปกครองในระบอบดังกล่าวเป็นผู้ทรงสิทธิอำนาจอย่างสมบูรณ์ จึงเป็นที่เรียกขานกันโดยทั่วไปว่าเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือ Absolute monarchy

แนวความคิดที่ผู้ปกครองเป็นผู้ทรงสิทธิทางการเมืองการปกครองโดยสมบูรณ์ไม่ได้มีอยู่อย่างลอย ๆ หากแต่เป็นพัฒนาการของอารยธรรมที่สั่งสมอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมินี้มาแล้วนับเป็นเวลาพันปีเศษเราจะพบว่า เรามีอิทธิพลเกี่ยวกับขั้นตอนต่างๆ ของอำนาจไว้อย่าง

ครบครัน นับตั้งแต่การกำเนิดโลก (ดังเช่นปรากฏใน *อัครัญญสูตร* และ *ไตรภูมิพระร่วง*) การตั้งแผ่นดิน การเกิดมีสังคมมนุษย์ และการปกครองโดยธรรม (ดังเช่นปรากฏใน *พระธรรมศาสตร์* เป็นอาทิ) ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจทางการปกครองเช่นนั้นต่างเป็นที่ยอมรับกันโดยปราศจากข้อกังขาใดๆ และแท้ที่จริง แนวความคิดดังกล่าวนี้คือเนื้อหาสาระที่แท้จริงของรัฐศาสตร์แบบ “ไทยแท้”

อำนาจนั้นเป็นกำลัง (force) เกิดขึ้นจากการมีกำลังบังคับของผู้ทรงอำนาจกับการยอมรับของผู้อยู่ใต้การปกครอง โดยที่การใช้อำนาจนั้นมีขึ้นเพื่อประโยชน์สุขร่วมกันของคนในสังคม อย่างไรก็ตาม ฟังตระหนกกว่า สังคมที่เป็นระเบียบเรียบร้อยอาจไม่ใช่สังคมที่มีความยุติธรรมเสมอไป อำนาจอาจสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ แต่อาจไม่สามารถสร้างความเป็นธรรมได้ ฉะนั้น อำนาจทางการเมืองที่พึงปรารถนา ซึ่งจะยังประโยชน์สุขร่วมกัน จึงต้องเป็นอำนาจที่ชอบธรรม (authority)

การปกครองแบบพ่อขุนก็ดี แบบเทวราชาก็ดี ต่างเน้นอำนาจที่ “ชอบธรรม” อำนาจที่ชอบธรรมดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากการมีอำนาจที่อิงอยู่กับ “หลักธรรม” การเน้นประเด็นดังกล่าว นอกเหนือจากจะปรากฏออกมาในรูป

ของการเป็นองค์ศาสนูปถัมภก การยึดธรรม (เช่น ทศพิธราชธรรม)^๑ เป็นอุดมคติในการปกครองแล้วยังอาจสังเกตได้จากการให้ชื่อผู้ปกครองว่า “ธรรมราชา” เช่น พระธรรมราชาลิไท ในสมัยสุโขทัย หรือ พระมหาธรรมราชาในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นอาทิ ด้วยเหตุนี้ การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยจึงไม่ใช่การปกครองแบบผู้ปกครองมีอำนาจ (power) อันเป็นกำลัง (force) แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังต้องเป็นการปกครองแผ่นดินโดยธรรมด้วย กล่าวคือ เป็นการปกครองที่มีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างความยุติธรรม ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็โดยการอิงกับหลักธรรม มิใช่เหตุผลส่วนตัวหรือประโยชน์ของผู้ปกครองแต่เพียงผู้เดียว ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าเนื้อหาสาระที่เป็นรัฐศาสตร์ของไทยแท้ๆ คือการปกครองโดยธรรมนั่นเอง

ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเมืองไทยเริ่มก้าวเข้าสู่สมัยใหม่ ความคิดทางการเมืองตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพล ต่อโลกทัศน์ของคนไทยผู้มีการศึกษามากยิ่งขึ้น ความคิดทางการเมืองตะวันตกในช่วงนั้นเกิดขึ้นจากสังคมที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว แนวความคิดทางการเมืองตะวันตกได้กลายเป็นอุดมคติทางการเมืองของปัญญาชนไทยหลายท่านในสมัยรัชกาลที่ ๕, ๖ และ ๗

การเปลี่ยนแปลงการปกครองไทยจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นจุดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดจากการปกครองแบบ “ธรรมราชา” ไปสู่แนวความคิดทางการเมืองแบบตะวันตก การจัดรูปการปกครองในสมัยใหม่นี้ ได้เน้นการจัดความสัมพันธ์ของทางอำนาจระหว่างผู้ปกครองในระดับต่าง ๆ และระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครอง และให้ความสำคัญแก่อำนาจโดยธรรมน้อยลงไปกว่าแบบของไทยโบราณมาก แนวความคิดการปกครองแบบตะวันตกเน้นที่ความชอบธรรม (legitimacy) ที่เกิดขึ้นจากความยินยอม (consent) ของประชาชน โดยย่ำลงไปถึงแก่นสำคัญของการสร้างคามยินยอมให้เกิดขึ้นจากการสร้างตัวแทน (representation) ขึ้นมาทำการปกครองตนเอง โดยถือว่าผู้มีอำนาจทางการเมืองที่แท้จริงนั้นคือประชาชนทั้งหมด รัฐศาสตร์ต่างประเทศ (ตะวันตก) ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทครอบงำรัฐศาสตร์ของไทยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

วิวัฒนาการของรัฐศาสตร์ต่างประเทศในรัฐศาสตร์ไทย

การยอมรับเอาแนวความคิดทางการเมืองตะวันตกที่เห็นเป็นรูปร่างได้อย่างเด่นชัดได้แก่

การตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือนชั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๒ (ร.ศ. ๑๑๘) โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะฝึกบุคคลให้มีความรู้ความชำนาญในงานบริหารราชการ และให้ได้จำนวนมากพอกับความต้องการข้าราชการในการปฏิรูประบบบริหารราชการให้เป็นไปตามแบบอย่างตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ วิชาที่สอนในโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนได้แก่

๑. วิชา (สำหรับทุกกระทรวง)
๒. วิชาการระเบียบประเพณีราชสำนัก
๓. วิชาข้าราชการพลเรือนทั่วไป

โรงเรียนนี้รับนักเรียนที่สอบผ่าน “ประโยชน์นักเรียน” มาแล้ว ซึ่งจะต้องเข้าศึกษา “ประโยชน์วิชา” ต่อเมื่อเรียนจบ “ประโยชน์วิชา” แล้ว จึงจะได้รับประกาศนียบัตรของโรงเรียน แล้วต้องออกฝึกราชการตามกระทรวงต่าง ๆ และต้องสอบ “ประโยชน์ฝึกหัด” ในชั้นสุดท้าย จึงจะถือว่านักเรียนผู้นั้นสำเร็จวิชาจากสถานศึกษาราชการพลเรือนโดยสมบูรณ์

จะเห็นว่า รายวิชาที่ใช้เรียนในการก่อตั้งโรงเรียนทางรัฐศาสตร์ครั้งแรกนี้ยังมีลักษณะวิชาการของไทยแท้ ๆ อยู่มาก แต่เพียงเวลาอีก ๓ ปีต่อมา ก็ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้น ได้มีการเพิ่มวิชาการทางตะวันตกเข้าไปอีกในหลักสูตรอีกเป็นจำนวนมาก

นักเรียนมหาดเล็กจะต้องศึกษาประโยค
มหาดเล็ก (General education) ซึ่งมีวิชา
ว่าด้วย กิริยามารยาทที่จะเข้าไปในราชสำนัก
ราชาศัพท์ ข้าราชการต่าง ๆ ในกรมมหาดเล็ก
วิชาเสมียน คัดลายมือ พิมพ์ดีด อ่านทาน
แต่งหนังสือ การตำรวจภูธร แผนที่
ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ กฎหมาย บัญชี
การคลัง ฯลฯ เมื่อสอบได้แล้ว นักเรียนจะได้
รับประกาศนียบัตรรับรองว่าสมควรถวายตัว
เป็นมหาดเล็กได้ หลังจากนั้นต้องศึกษาเพิ่ม
เติมเพื่อเข้ารับราชการตามกระทรวงต่าง ๆ
นักเรียนจะต้องศึกษาประโยคกระทรวง (specialization)
ประกอบด้วยวิชาเฉพาะตำแหน่ง
วิชากฎหมายและวิชาการปกครอง นอกจาก
การเรียนจากตำราแล้วนักเรียนจะต้องออกไป
ฝึกงานตามหัวเมืองให้ ได้รู้ ได้เห็นการปฏิบัติ
ราชการจริง ๆ และฝึกหัดให้รู้จักความรับผิดชอบ
อีกด้วย นักเรียนที่จบและได้รับประกาศ
นียบัตรของโรงเรียนแล้วส่วนมากเข้ารับราชการ
ในกระทรวงมหาดไทย มีตำแหน่งราชการ
สูงจนถึงปลัดทูลฉลอง สมุหเทศาภิบาล และ
อธิบดีกรมต่าง ๆ

อีก ๘ ปีต่อมา ได้มีการจัดตั้งโรงเรียน
ข้าราชการพลเรือน ขึ้นแทน โรงเรียน มหาดเล็ก
หลวง ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่อีก
โดยยึดรายวิชาหลัก ๓ อย่างของโรงเรียนฝึกหัด

ข้าราชการพลเรือนไว้ แล้วให้เรียนวิชาการ
บริหารทั่วไปและกฎหมาย อีกรวม ๒ วิชา

อีก ๖ ปีต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อ
ได้มีการสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ.
๒๔๕๙ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ เป็นคณะ
สำคัญ ๑ ใน ๔ คณะของมหาวิทยาลัย ได้มี
การขยายหลักสูตรกว้างขวางมากขึ้น โดยมีราย
วิชาต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑. ภาษา (ไทยและอังกฤษ)
๒. การบริหารทั่วไป
๓. กฎหมาย
๔. วิชาเสมียนมหาดไทย
๕. วิชาฝึกหัดข้าราชการฝ่ายปกครอง
(ขี่ม้า ยิงปืน)

เป็นที่น่าสังเกตว่า วิชาการที่วิวัฒนาการ
มาตั้งแต่มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ
พลเรือน (พ.ศ. ๒๔๔๒) มาจนถึงยุคแรก
ของหลักสูตรคณะรัฐประศาสนศาสตร์ (จนถึง
พ.ศ. ๒๔๙๑) นับเป็นเวลาร่วม ๕๐ ปีนั้น
(ช่วง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๙๑ ยุบไปรวมกับ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง) เราจะ
เห็นว่า การศึกษาทางรัฐศาสตร์ของไทยได้รับ
เอาแนวความคิดของตะวันตกเข้าไว้ศึกษาใน
สถาบันชั้นสูงของชาติมากขึ้นเป็นลำดับ อย่าง
ไรก็ตาม จุดเน้นของการศึกษาอยู่ที่ “การ

ปกครอง” ซึ่งเน้นที่การบริหารและการให้ความคุ้มครองประชาชน อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวความคิดแบบราชาธิปไตยที่ผสมผสานเชื่อมต่อกับแนวความคิดแบบประชาธิปไตยของตะวันตก

คำว่า “การเมือง” ซึ่งมีความหมายเชิง politics ของตะวันตกนั้น เริ่มมีบทบาทขึ้นครั้งแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยที่มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมืองขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ และมีการยุบคณะรัฐประศาสนศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปรวมกัน อย่างไรก็ตาม การศึกษาในสมัยนี้ไม่ได้แยกการเมืองและการบริหารออกจากกันอย่างชัดเจน ซึ่งนับว่าคล้ายคลึงกับสภาพการณ์ของตะวันตกในยุคเดียวกัน ตำราเรียนในยุคนี้เป็นผลงานของบรรดาคณาจารย์ที่ได้รับการศึกษาจากภาคพื้นยุโรป ซึ่งส่วนมากเป็นข้าราชการตุลาการและข้าราชการฝ่ายปกครอง เนื้อหาสาระของตำราหนักไปทางด้านกฎหมาย ปรัชญา สถาบันการเมือง กระบวนการและกรรมวิธีในการปกครอง เป็นการศึกษาการเมืองโดยอาศัยนิติวิธีและเค้าโครงทางกฎหมายเป็นแนวทางศึกษา

สรุปได้ว่า ช่วงหลังของการศึกษารัฐศาสตร์ยุคต้นนี้ ได้เริ่มหันทิศทางเข้าสู่ความเป็นรัฐศาสตร์ยุคใหม่ โดยที่เนื้อหาในช่วงแรก

เป็นการบริหาร และในช่วงหลังของสมัยนี้เน้นหนักการเมืองและการปกครอง ที่อาศัยนิติวิธีและแนวทางสถาบันเป็นหลักในการศึกษารัฐศาสตร์สมัยนี้เป็นรัฐศาสตร์แบบ “ปกครอง” ที่ขึ้นอยู่กับแนวความคิดของภาคพื้นยุโรปอย่างแน่นหนา

ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีการก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นใหม่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรรัฐศาสตร์ที่เคยใช้ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เสียใหม่ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองและเมื่อสงครามยุติลง ด้วยสภาพการณ์ทางการเมือง ไทยเราได้มีความสนิทสนมและมีการติดต่อกับสหรัฐอเมริกามากขึ้น ในด้านการศึกษาก็ได้มีผู้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกากลับมาทำการสอนมากขึ้น นอกจากนั้นยังมีอีกจำนวนหนึ่งที่ได้สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ซึ่งมีแนวทางการศึกษาที่ใกล้เคียงกับของสหรัฐอเมริกา ยิ่งกว่าของภาคพื้นยุโรป คณาจารย์เหล่านี้ได้นำเอาแนวความคิดและทฤษฎีของรัฐศาสตร์ปัจจุบัน อันประกอบด้วยทฤษฎีการเมืองและกระบวนการทางการเมือง เข้าไปผสมผสานกับรัฐศาสตร์การปกครองแบบนิติวิธีและแบบสถาบันทางการเมืองมากขึ้นเป็นลำดับ

เมื่อคณาจารย์ที่จบจากการศึกษาจากสหรัฐอเมริกาและจากประเทศอื่น ๆ ทอยอดกัน

เข้าแทนที่คณาจารย์รัฐศาสตร์รุ่นเก่ามากยิ่งขึ้น
 นั้น รัฐศาสตร์ไทยก็เริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าจาก
 การศึกษาเชิง “เทคนิคการปกครอง” มาสู่การ
 ศึกษาวิจัยเชิง “ศาสตร์” มากขึ้นเป็น
 ลำดับ การจัดสัมมนาครั้งใหญ่เรื่อง “ทฤษฎี
 และแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ” ซึ่ง
 คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม-
 ศาสตร์ จัดขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๗ นั้น
 เป็นเสมือนการประกาศยุคใหม่ของการศึกษา
 รัฐศาสตร์ไทย ที่มีการกำหนดสาระที่เป็น
 “ศาสตร์” สมัยใหม่ โดยมีเนื้อหาสำคัญหลากหลาย
 ในด้านทฤษฎีการเมือง ระเบียบวิธีศึกษา
 กฎหมายมหาชน รัฐประศาสนศาสตร์ การเมือง
 เปรียบเทียบ กระบวนการทางการเมืองความ
 สัมพันธ์ระหว่างประเทศ และพฤติกรรมทาง
 การเมือง รัฐศาสตร์ในแนวนั้นนับว่าเป็นการ
 ศึกษาการเมือง การปกครองที่มีขอบข่ายกว้าง
 ขวาง และมีเทคนิคในการศึกษาที่แตกต่างออกไป
 จากของการปกครอง ตามแนวทางของนิติ
 วิธีดั่งที่เคยเป็นมาในสมัยก่อน รัฐศาสตร์ตาม
 แนวนี้ได้ขยายตัวออกไปในสถาบันต่าง ๆ อย่าง
 กว้างขวาง โดยเน้นสาขาวิชาแตกต่างกันออกไป
 เล็กน้อย ในปัจจุบันนี้นอกจากการมี
 หลักสูตรรัฐศาสตร์เบื้องต้นในสถาบันอุดม-
 ศึกษาทั่วไปแล้ว เรายังมีหลักสูตรที่ให้วุฒิ
 ปริญญาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหา-

วิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒน-
 บริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหา-
 วิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยสงขลา-
 นครินทร์ (คณะวิทยาการจัดการที่หาดใหญ่)
 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ปัตตานี มหาวิทยา-
 ลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรร-
 มาธิราช โดยเฉพาะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 และสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์นั้นมี
 หลักสูตรถึงระดับปริญญาเอก โดยที่จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัยเป็นหลักสูตรรัฐศาสตร์ทั่วไป
 (เรียน ๔ สาขาจาก ๖ สาขา คือ ทฤษฎีและ
 ระเบียบวิธีวิจัยทางรัฐศาสตร์ การเมืองการ
 ปกครองไทย การเมืองเปรียบเทียบ กฎหมาย
 มหาชน รัฐประศาสนศาสตร์ และความสัมพันธ
 ระหว่างประเทศ) ส่วนที่สถาบันบัณฑิตพัฒน-
 บริหารศาสตร์เน้นทางด้านรัฐประศาสนศาสตร์

บทวิพากษ์

การศึกษารัฐศาสตร์ของไทยในปัจจุบัน
 ได้ยอมรับเอาแนวคิดของรัฐศาสตร์ตะวันตก
 เข้าไว้อย่างเต็มที่ ขณะที่นักรัฐศาสตร์ตะวันตก
 จาม นักรัฐศาสตร์ไทยก็มักจะค้นจุมก และ
 พลอยจามตามไปด้วยอาจกล่าวได้ว่า รัฐศาสตร์
 ตะวันตกกับรัฐศาสตร์ไทยได้ประสานเข้ากันจน
 แยกไม่ออก โดยมีความเป็นศาสตร์สากลเป็น
 ฐานที่สำคัญ การยึดความเป็นศาสตร์อันเป็น
 สากลดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความอึดหลักอึดเหลือที่

จะกล่าวอย่างเต็มปากเต็มคำ ว่ารัฐศาสตร์ไทย ถูกครอบงำ หรือใช้คำที่ค่อนข้างรุนแรงว่า “เป็นทาส” ของรัฐศาสตร์ต่างประเทศ

อย่างไรก็ตามรัฐศาสตร์ซึ่งยึดถือกันว่าเป็น ศาสตร์สากลในปัจจุบันนี้กำลังได้รับการวิพากษ์ วิเคราะห์จากนักรัฐศาสตร์กลุ่มหนึ่งว่า^๕ (๑) ใช้ แนวทางศึกษาเชิงพฤติกรรมนิยมที่ศึกษาแต่ เพียงเปลือกนอก ทั้งประวัติความเป็นมาอัน เป็นรากฐานที่สำคัญ (๒) เป็นการศึกษาอย่าง หิน ๆ เพราะปฏิเสธความแจ่มชัดจากแสงสว่าง ของงานคลาสสิก (๓) เป็นการเลียนแบบ ศาสตร์แขนงอื่น ๆ ซึ่งผิดพลาดกันมาตลอด (๔) เป็นการเสแสร้งหลอกลวงโดยใช้ถ้อยคำ ที่ประหลาดพิสดาร (๕) หลอกลวงโดยอ้าง ความแม่นยำซึ่งที่แท้คือความบังเอิญ (๖) แห้ง แล้ง ไร้ประโยชน์ เพราะศึกษาปัญหาสามัญ สำนึกที่ตอบได้ง่าย ๆ (๗) ไร้คุณธรรม ไร้ ความหมายต่อมนุษยชาติ เพราะไม่ศึกษาปัญหา เชิงปทัสถาน-ปัญหาที่มีฐานอยู่ที่ค่านิยม (๘) เข้าใจยาก เพราะใช้สถิติอันรุ่มร้อนที่นักรัฐ- ศาสตร์ส่วนมากไม่รู้เรื่องด้วยและ (๙) ล้มเหลว ศึกษาอย่างที่ตั้งเป้าหมายไว้แต่เดิมไม่ได้ นั่นคือไม่สามารถสร้างศาสตร์การเมืองขึ้นมาได้

นักวิชาการกลุ่มนี้รุม “โจมตี” ว่าสิ่งที่ เรียกว่าศาสตร์ทางการเมืองนั้นอยู่ที่ไหน ทฤษฎี เชิงประจักษ์ของพฤติกรรมการเมืองที่นักรัฐ-

ศาสตร์ในปัจจุบันได้ ลงทุนแรงและเสียเวลา ไปมหาศาลนั้นอยู่ที่ไหน นอกจากนั้นนักวิชา การกลุ่มนี้ยังติฉินถึงความพยายามที่จะสร้าง ศาสตร์การเมืองขึ้นมา (หรือวิทยาศาสตร์ทาง การเมือง) โจมตีข้อบกพร่องนานัปการของการ ใช้วิธีการปริมาณและวิธีการศึกษา ก่อนแคะ ติเตียนการศึกษาพฤติกรรม การออกเสียงเลือก ตั้งที่ละเลยแง่มุมทางการเมืองประณามความคิด ประหลาดที่จะใช้รัฐ “ศาสตร์” ควบคุมพฤติ กรรมทางการเมืองของมนุษย์เยี่ยงการใช้วิทยา- ศาสตร์ควบคุมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอื่น ๆ นักวิชาการกลุ่มนี้ยืนยันว่า นักรัฐศาสตร์พฤติ- กรรมนิยมศึกษาอยู่ในกรอบของเวลาและสถานที่ แต่อยากได้หลักสากลทางการเมือง ซึ่งอยู่ นอกเหนืออิทธิพลของเวลาและสถานที่ และ ต้องการที่จะก่อเจดีย์แห่งหลักการอย่างถาวร ไว้ ในสวรรค์ของศาสตร์การเมือง โจมตีว่าท่าม กลางปัญหาที่หนักหน่วงและความเห็นแตกต่าง ในทางการเมืองนั้น การวิจัยเชิงพฤติกรรมนิยม ให้ความสำคัญแก่ปัญหาที่ควรจะต้องดำเนินการ รับผิดชอบที่สุดในปัจจุบันน้อยมาก เช่น ความจำเป็น ที่จะต้องปรับปรุงทฤษฎีประชาธิปไตยให้ถูกต้อง เป็นต้น

นอกเหนือจะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ จากนักรัฐศาสตร์ด้วยกันเองแล้ว นักวิชาการ ซึ่งมีคนชื่อนานามให้ว่าเป็นกลุ่มซ้ายใหม่ (New

Left) ๖ ได้วิพากษ์วิจารณ์ไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

๑. รัฐศาสตร์โดยส่วนรวมแล้วมีอคติที่จะรักษาสถานภาพเดิม (Conservative bias) เจริญงอกงามขึ้นจากการยอมรับสิ่งต่างๆ แทนที่จะต่อสู้เพื่อสังคม นั่นคือ เป็นศาสตร์ที่ครอบงำชั้น วัตถุนิยม จักรวรรดินิยม ชาตินิยม กติชนนิยมและอุทธรนิยม ที่กล่าวเช่นนั้น เพราะรัฐศาสตร์พยายามที่จะทำความเข้าใจยิ่งกว่าพยายามที่จะเปลี่ยนสังคม สร้างความก้าวหน้าขึ้นด้วยการบรรยายและวิเคราะห์แต่ปราศจากการกระทำ เป็นการยอมรับเอาอุดมการณ์ของจารีตนิยมเข้าไว้อย่างแน่นแฟ้น

๒. ปทัสถานและองค์การทางวิชาชีพของรัฐศาสตร์ (และศาสตร์สาขาอื่น ๆ) บังคับให้นักรัฐศาสตร์มีอคติที่จะรักษาสถานภาพเดิม ไม่ว่าจะเป็นการให้คำนิยามคำว่าความเป็นเลิศมาตรฐาน หรือการให้รางวัลที่กำหนดไว้อย่างมีอคติแบบใดแบบหนึ่งทั้งสิ้น

๓. รัฐศาสตร์เชิงพฤติกรรมที่เน้นศึกษาอยู่ในปัจจุบัน เป็นสิ่งกีดขวางได้เพราะอ้างอิงไปถึงสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นจริง โดยใช้วิธีการในการศึกษาวิจัยช่วยในการทำนาย น่าสงสัยในความพยายามที่จะสร้าง “ศาสตร์” ของการเมืองขึ้นจากกรอบการวิจัยของวิทยาศาสตร์ ภาษาและกระบวนการวิจัยเน้นลักษณะนามธรรม ซึ่งไม่

แน่ใจว่าเป็นความต้องการหรือเป้าหมายจริงของมนุษยชาติ

๔. นักรัฐศาสตร์ใช้แง่มุมเชิงปทัสถานอย่างไม่เหมาะสม ละเลยปัญหาที่กดขี่บังคับมนุษย์อยู่ในปัจจุบัน และ “ทฤษฎี” ด้วยการ “สร้างพันธมิตร” กับผู้ปกครองและหน่วยงานต่าง ๆ แทนที่จะผูกพันยึดมั่นอยู่กับความเป็นมนุษย์

๕. นักรัฐศาสตร์ยอมรับเอาความหมายที่ผิดพลาดของสิ่งที่เรียกว่า “เหตุผลที่ผิดพลาดของพระเจ้า” ที่สรุปเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผล วัตถุประสงค์ และอิสรภาพของมวลมนุษย์กล่าวคือ

ก. ละเลยเหตุผลเกี่ยวกับความล้มเหลวของมนุษย์

ข. ไม่มีวัตถุประสงค์ในสิ่งที่เห็นว่าเป็นไปได้หรือสิ่งที่มนุษย์ในปัจจุบันไม่ปรารถนา

ค. เห็นว่าการนิยามตีกรอบของแนวความคิดเกี่ยวกับอิสรภาพที่มีอยู่นั้นถูกต้องแล้ว

จากการพิจารณาบทวิจารณ์สถานภาพของรัฐศาสตร์ที่เป็นสากลดังกล่าวนี้ ทำให้หวลไปคำนึงถึงสภาพของรัฐศาสตร์แบบไทยแท้ซึ่งเราเคยใช้กันมาแต่โบราณ ซึ่งเป็นการปกครองโดยมุ่งที่จะให้เกิดความสงบเรียบร้อยบนพื้นฐานของความยุติธรรม เป็นที่น่าคิดว่า การศึกษารัฐศาสตร์ยุคใหม่ที่เป็นการจัดความ

สัมพันธ์ทางอำนาจโดยเน้นการจัดรูปแบบการปกครอง เอกกฎหมายมาเป็นหลักในการปกครอง มีการประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน ใช้หลักการแบ่งแยกอำนาจ ยึดหลักถ่วงดุลแห่งอำนาจ และจัดให้มีรัฐธรรมนูญเป็นจุดศูนย์กลางของการจัดรูปแบบการปกครอง แต่ละเลยหลักการที่เป็น “ธรรม” เป็นเครื่องชี้นำการใช้อำนาจให้ถูกต้องและยุติธรรมนั้น เป็นแนวทางแบ่งความถูกต้องแล้วละหรือ

ปัญหาที่น่าสนใจก็คือ ผู้ปกครองยุคใหม่ที่ได้อำนาจอันชอบธรรมมาจากพื้นฐานของความเป็นตัวแทน ซึ่งผ่านการให้ความยินยอมโดยกระบวนการเลือกตั้งนั้น อาจไร้ซึ่งจริยธรรม ทำการกดขี่เสรีภาพของประชาชน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม เห็นได้ชัดว่า การยึดแนวทางของการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของอำนาจทางการเมืองโดยปราศจากการอ้างอิง “ธรรม” นั้นเป็นอันตรายอันยิ่งใหญ่ต่อสังคมมนุษย์ เราอาจจะต้องพิจารณาทบทวนอย่างรอบคอบกันอีกครั้งหนึ่งว่าถึงเวลาแล้วหรือยังที่เราจะต้องดึงการศึกษา รัฐศาสตร์ที่มุ่งความเป็นศาสตร์สากลมาประสานเข้ากับ “การปกครองโดยธรรม” ตามแบบฉบับของไทยแท้ ๆ เสียแต่บัดนี้

บทสรุป

ชัยอนันต์ สมทวณิช ได้เรียกร้องในการศึกษาเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ขอคัดมาเป็นบทสรุปบทความนี้ค่อนข้างยาวว่า

โดยเหตุที่เราเปลี่ยนแปลงการปกครองจากราชธิปไตย มาเป็นประชาธิปไตย เราจึงมีแนวโน้มจะละเลยในการศึกษาข้อดี-ข้อเสียของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเป็นกลาง ในระยะหลัง ๆ นี้ ใครก็ตามที่กล่าวถึงความดีของราชธิปไตย มักจะได้รับการตราหน้าว่าเป็นฝ่ายศักดินา แต่เราจะต้องระลึกว่าประเพณีในอดีตนั้นมีทั้งดี และเลวละกันไปไม่มีใครปฏิเสธว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นของไม่ดี พระมหากษัตริย์ไทยเองก็ทรงวิจารณ์ราชธิปไตยว่ามีจุดอ่อนมากมาย เราไม่อาจสนับสนุนการให้อำนาจแก่บุคคลคนเดียว หรือกลุ่มบุคคลโดยเด็ดขาดได้ แต่เราน่าจะตรวจดูว่า มีสิ่งใดบ้างหรือไม่ที่เป็นอุดมคติทางการเมือง ซึ่งผู้ปกครองในอดีตกาลไม่สามารถบรรลุถึงอุดมคตินั้นได้ และถ้ามีอุดมคติไทย ๆ เช่นนั้นอยู่แล้ว อุดมคติทางการเมืองนั้นคืออย่างไร เราได้ศึกษาถึงอุดมคตินั้นอย่างถ่องแท้แล้วหรือไม่ เราควรศึกษาอุดมคตินั้นหรือไม่ และอุดมคติโบราณนั้น สามารถนำมาใช้เป็นจริยธรรมทางการเมืองในสมัยปัจจุบันได้หรือไม่อย่างไร

การปกครองแบบประชาธิปไตย จะต้องให้ความสำคัญต่อเป้าหมายและจริย-

ธรรมทางการเมือง มิใช่จะหมกมุ่นอยู่กับวิธีการปกครอง แต่เพียงอย่างเดียว การละเลยเป้าหมายสูงสุดของการเมืองนี้ได้ทำให้ประชาธิปไตยเสื่อมลงและกลายเป็นคณาธิปไตย และเผด็จการไปแล้วหลายครั้งหลายครา การมีความชอบธรรมโดยอาศัยความยินยอมด้วยความเป็นตัวแทนผ่านการเลือกตั้ง ไม่เพียงพอที่จะนำประชาชนไปสู่ความยุติธรรม และความสุขสมบูรณ์โดยเสมอหน้ากันได้ คติการปกครองแบบตะวันตกนี้ จะต้องสมานกับจริยธรรมของไทยที่เคยเป็นอุดมคติทางการปกครองมาแล้วในอดีต เราอาจกล่าวได้ว่า จุดอ่อนและความล้มเหลวของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ส่วนหนึ่งมาจากความสามารถบรรลุถึงจริยธรรมทางการเมืองอย่างแท้จริง ต่อเนื่องยืดยาวได้ ดังนั้นภารกิจของเราเฉพาะหน้า ก็คือ การเน้นหนักในการสมานจริยธรรมทางการเมืองกับ วิธีการปกครองแผนใหม่ คือ วิธีการของประชาธิปไตย

ความล้มเหลวของประชาธิปไตยแบบรัฐสภาของไทย อยู่ที่การเน้นวิธีการมากกว่าคำนึงถึงถึงเป้าหมาย นักการเมืองปัจจุบันพอใจอยู่เฉพาะการชนะเลือกตั้ง การช่วงชิงอำนาจ และการรักษาอำนาจของ

หมู่คณะการฉ้อฉล การขาดคุณธรรมมีอยู่อย่างแพร่หลายทั้งในระดับรัฐบาล และในหมู่ข้าราชการการเอารัดเอาเปรียบ ช่มเหรงรังแกประชาชนมีอยู่ทั่วไป มีแนวโน้มที่จะคงอยู่ ขยายขอบเขตกว้างขวางออกไป จนมองไม่เห็นทางที่จะแก้ไขได้

ผู้ปกครองสมัยใหม่ ข้าราชการสมัยใหม่ มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายรัฐธรรมนูญ รอบรู้กฎหมายอื่น ๆ และรู้จักการใช้กลอุบายลูกไม้ทางการเมือง แต่เขาทั้งหลายขาดการศึกษาเอาใจใส่ต่อจริยธรรมทางการเมือง เขาอาจไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่า ไทยเรามีหลักจริยธรรมทางการเมืองการปกครองอย่างไร เพราะไม่มีการสอนวิชานี้ในวิทยาลัยชั้นสูง เรามีแต่การสอน “ลูกไม้มหาดไทย” การสอนมนุษยสัมพันธ์ในเชิงแนะนำว่า จะรู้หลบเป็นปีก รู้หลีกเป็นหางอย่างไร จะเอาใจเจ้านายอย่างไร ฯลฯ

เราได้ยินคำว่า “ทศพิธราชธรรม” บ่อย ๆ อย่างไรก็ดี คนไทยเรากว่าวันนี้นักจะคิดไปว่าทศพิธราชธรรมเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียวซึ่งยังไม่ถูกต้องนัก ทั้งนี้เพราะทศพิธราชธรรมนั้นที่เรียกว่า ธรรมของราชา ก็เป็นเพราะในสมัยโบราณ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดอย่างแท้จริง ทศพิธ

ราชธรรม จึงเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นผู้ปกครองในสมัยปัจจุบัน นอกจากยังคงเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ยังต้องจัดว่าเป็นธรรมของผู้ปกครองทุกระดับ ทุกฝ่ายในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอีกด้วย และแท้ที่จริงแล้ว ผู้ปกครองเหล่านั้นมีอำนาจอันแท้จริง ซึ่งมีผลโดยตรงต่อประชาชน เนื่องจากพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยทรงมีพระราชอำนาจจำกัดภายใต้รัฐธรรมนูญ เมื่อเป็นเช่นนั้น ธรรมนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ปกครองทุกฝ่ายจะเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ บริหารตุลาการ ควรที่จะยึดถือไว้เช่นกัน

การขาดคุณธรรมทางการเมืองเป็นเหตุแห่งความหายนะของระบบการเมือง และเป็นเงื่อนไขแห่งความเสื่อมของอาณาจักร การเข้าใจคุณธรรมและนำมาใช้ปฏิบัติควบคู่กันไปกับนโยบายการเมืองย่อมก่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมในชั้นปลาย

การศึกษาเรื่องราวในอดีตของไทยใน ส่วนที่เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ เริ่มจะได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อย การทำความเข้าใจกับอดีต จะต้องพิจารณาทั้งในแง่ดี และความบกพร่องของอดีต เพื่อหาทางแก้ไขสภาพอันไม่พึงปรารถนาในปัจจุบัน

เชิงอรรถ

๑. ทศพิธราชธรรม แปลตามศัพท์หมายถึงธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ และมีความหมายกว้างที่รวมไปถึงคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ธรรมของนักปกครองซึ่งประกอบด้วย (๑) ทาน การให้ หมายถึง การสละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ (๒) ศีล ความประพฤติที่ดีงาม หมายถึง การสำรวมกาย วาจา ประกอบแต่การสุจริต รักษาภักดี-คุณ ทำตัวให้เป็นตัวอย่าง ให้เป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้เป็นที่ถูกแคลน (๓) ปริจาคะ การบริจาค หมายถึง การเสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบสุขของบ้านเมือง (๔) อาชวระ ความซื่อตรง หมายถึง ความซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริง

ใจไม่หลอกลวงประชาชน (๕) *มัททวะ* ความอ่อนโยน หมายถึง การมีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือตัว มีความสง่าอันเกิดจากท่วงทีที่ริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ความรักภักดีแต่มีชาดย่ำเกรง (๖) *ตป/ะ* ความทรงเดช หมายถึง การแผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิตใจ ระวังยับยั้งเข้มใจได้ ไม่ยอมให้ หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรือ อย่างสามัญ มีความมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์ (๗) *อักโกธะ* ความไม่ โกรธ หมายถึง การไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนทำให้การวินิจฉัยความและ กระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความขุ่นเคือง วินิจฉัย ความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง (๘) *อวิหิงสา* ความไม่ เบียดเบียน หมายถึง การไม่บีบบังคับกดขี่ ไม่หลงระเห็จอำนาจ ขาดความกรุณา หา เหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดจากความอาฆาตชิงชัง (๙) *ขันติ* ความอดทน หมายถึง ความอดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายและน่าเหนื่อย หน่ายเพียงใดก็ไม่ทอดทิ้ง ถึงจะถูกขังถูกหยันด้วยคำเสียดสีดากดางอย่างไร ก็ไม่หมด กำลังใจ ทอดทิ้งกรณีที่น่าเบื่อโดยชอบธรรม และ (๑๐) *อวิโรธนะ* ความไม่คลาถ ธรรม หมายถึง การวางตัวเป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะคำที่ดีร้าย ลาพสักการะ หรืออิฏฐารมย์อนิฏฐารมย์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมก็ดี คือ ระเบียบแบบแผนหลัก การปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติกให้เคลื่อน คลาดวิบัติไป

๒. โปรดดูรายละเอียดใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย สมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์*, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๙
๓. โปรดดูรายละเอียดใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, *รัฐศาสตร์ ขอบข่าย สถานภาพ และการศึกษา วิจัย* (กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์ ๒๕๒๖)
๔. เช่น ม.จ. สกต วรวรรณ, วิจิต ลุจิตานนท์, หยุต แสงอุทัย หลวงประพันธ์ไพรัชพากย์ ทวี ตะเวทีกุล, ขุนประเสริฐสุภมาตรา, พระยาศรีวิกรมชาติย์, เชื้อคงคาคุณ, หลวง ประเจิดอักษรลักษณ์, ดิเรก ชัยนาม, หลวงวุฒิชัยธรรมเนติกร, พระยานิติศาสตร์-

ไพศาล, พระวรภักดิ์ภิญโญ, เกษม อุทยานิน, หลวงนรกิจบริหาร, ชุนสำราญราษฎร์
บริรักษ์, หลวงปริพนพจน์พิสุทธ์, หยุต แสงอุทัย, ประกอบ หุตะสิงห์, ประยูร
กาญจนกุล เป็นต้น

๕. นักรัฐศาสตร์ในกลุ่มนี้ได้แก่ Leo Strauss, David Butler, Herbert Storing, Hans Mor-
genthau, Cristian Bay, Sheldon Wolin, Bernard Crick, Henry Kariel, Robert
Horowitz, Walter Burns etc.

๖. ผู้สนใจรายละเอียด โปรดดูเพิ่มเติมใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, รัฐศาสตร์ ขอบข่าย สถานภาพ
และการศึกษาวิจัย หน้า ๑๔๓-๑๔๕

๗. ชัยอนันต์ สมทวณิช, แนวความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ, คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙, หน้า ๓๑๕
